

Jerzy Woźniak

"Der Christliche Orient und seine Umwelt", red. Sophia G. Vashalomidze, Lutz Greisiger, Wiesbaden 2007 : [recenzja]

Collectanea Theologica 79/2, 227-232

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

stów, jak i dla tych wszystkich, którzy pragną więcej wiedzieć o prawdzie biblijnej historii i płynącej z niej lekcji.

ks. Grzegorz Szamocki, Gdańsk

Sophia G. VASHALOMIDZE, Lutz GREISIGER (red.), *Der Christliche Orient und seine Umwelt*, Studies in Oriental Religions 56, Wiesbaden 2007, Harrassowitz Verlag, ss. 448.

Jest to księga poświęcona prof. Jürgenowi Tubachowi z okazji 60. rocznicy urodzin (4 IX 2007). Profesor J. Tubach kieruje katedrą Chrześcijańskiego Wschodu i Bizancjum w uniwersytecie Marcina Lutra w Halle (Niemcy), która obecnie jest jedyną katedrą w Niemczech i jedną z nielicznych na świecie, która realizuje pełny program studiów nad Kościołami orientalnymi – 6 języków: syryjski, arabski, koptyjski, armeński, gruziński, etiopski, a ponadto studia w zakresie historii, literatury, archeologii, sztuki. Bogatą ofertę dydaktyczną wraz z projektami naukowymi i wykazem prac doktorskich można prześledzić na stronie internetowej katedry.

Jeszcze do niedawna można było studiować problematykę Kościołów orientalnych w Monachium, Bonn, Tybindze w pełniejszym wymiarze a obecnie w niewielkim wymiarze w Getyndze, Marburgu, Berlinie. Ponadto w Europie studia nad Kościołami orientalnymi są prowadzone w pełniejszym wymiarze w Instytucie Katolickim (Paryż), w Instytucie Orientalnym w Oxfordzie, Pontificio Instituto Orientale (Rzym), Instytucie w Indiach południowych w Kotayyam (SEERI), Instytucie Orientalnym w Louvain-la-Neuve (Belgia). Znany jest również ośrodek studiów nad Kościołami orientalnymi na Uniwersytecie Katolickim w Waszyngtonie (USA). W Polsce istnieje jedynie Katedra Literatur Kościołów Orientalnych na UKSW w Warszawie, która powstała z inspiracji o. prof. Emila Stanuli CSSR jeszcze na ATK.

Omawiane dzieło zbiorowe składa się z dziewięciu części i spisu wybranych pozycji bibliograficznych. Na końcu (ss. 481-488) znajduje się spis wybranych pozycji bibliograficznych: 60 artykułów, 5 przedsięwzięć redakcyjnych, 12 haseł słownikowych. Podstawową monografią jubilatą jest rozprawa habilitacyjna *Im Schatten des Sonnengottes. Der Sonnenkult in Edessa, Harran und Hatra am Vorabend der christlichen Mission* (Wiesbaden 1986).

Pierwszą część, złożoną z trzech artykułów i zatytułowaną *Świat Orientu w przeddzień chrystianizacji*, otwiera tekst, którego autorem jest semitolog i nauczyciel J. Tubacha, profesor z Heidelbergu Klaus Beyer, *Syn Człowieczy jako Bóg świata. Początek chrystologii u samego Jezusa*. Autor już w tytule sugeruje,

że Jezus rozumie samego siebie jako nowego Boga świata, który jest równy człowiekowi jak i Jahwe. Autorką drugiego artykułu, *Nowe stroje Władcy. Przyczynek do kapłańskiego stroju Elagabalusa*, jest Lucinda Dirven z Utrechtu, która rzuca nowe światło, analizując obrazy na monetach, na wpływy orientalne u rzymskiego cesarza Elagabalusa (218-222) pochodzącego z syryjskiej Emesy. Autorem trzeciego artykułu *Kilka uwag na temat figury Heraklesa w Hatra i Palmyrze* jest Ted Kaizer z Durhamu, który analizuje dokładną funkcję przedstawienia bogów według wzoru helleńskiego Heraklesa w bliskowschodnich centrach kulturowych Hatra i Palmyry okresu partyjsko-rzymskiego.

Druga część nosi tytuł *Religijne i kulturalne zakorzenienie orientального chrześcijaństwa w swoim środowisku* i też zawiera trzy artykuły. Autorem pierwszego *Od Ahiqara aramejskiego do Ahiqara syryjskiego: etapy przekazu romansu* jest Franciszek Briquel-Chatonnet (Paryż), który śledzi losy romansu od powstania za czasów Sennaheryba, króla asyryjskiego przez rolę kultury aramejskiej w Edessie i funkcjonowanie romansu w epoce judaizmu na przykładzie Księgi Tobiasza. Autorem drugiego artykułu, *Pieśń o piękności Sary w 1Q20 = Genesis Apokryphon XX, 2-8 i początki aramejskiej poezji*, jest kolega ze studiów prof. Tubacha, semitolog z Heildelbergu, G. Wilhelm Nebe, który qumrański tekst porównuje z targumem Neofitów, Onkelosa, Tekstem Masoreckim i Biblią Syryjską. W kolejnym artykule „...Helleńskie serca, które są wśród was” – *Szenute i Hellenowie w jego traktacie Contra Origenistas* Matthias Westerhoff analizuje walkę chrześcijan późnocnego Egiptu z helleńskim duchem świata.

Trzecia część nosi tytuł *Wzajemne kulturalne i religijne wpływy chrześcijańskich i niechrześcijańskich kultur Orientu* i obejmuje sześć artykułów. W pierwszym, *Król Abgar bar Manu (177-212) i pytanie o chrześcijański charakter państwa Edessy*, Wilhelm Baum analizuje dokumenty historyczne dotyczące królów Edessy, opierając się m.in. na monetach, bada ślady chrześcijaństwa w epoce rzymskiej. Chociaż król Abgar VIII Wielki (176/9-212/4), według relacji Euzebiusza (*Kronika św. Hieronima*), został nazwany „świętym mężem” to nie ma świadectwa o jego chrześcijańskim wyznaniu wiary. W drugim artykule *Uwagi o zachodnio-syryjskiej legendzie Bar 'abbay/Bar 'abba* Serena Demaria z Bolonii bada ślady irańskich wpływów, opierając się na niewydanej legendzie Bar 'abba o chrześcijańskiej wspólnotcie Merw z okresu Sassanidów. W trzecim artykule *Trzy inskrypcje edesseńskie z Louvre na mozaice* znany syriolog i archeolog Alain Desreumaux z Paryża omawia inskrypcje syryjskie zachowane w Muzeum Louvre, jeszcze niewydane. Autorem następnego artykułu *Recepcja Romansu Aleksandra w literaturze ormiańskiej* jest docent przy katedrze prof. J. Tubacha, Armenuhi Drost-Abgarjan, która prowadzi zajęcia z języka i literatury armeńskiej. Autorka opisuje powstały w V w. utwór *Historia Aleksandra Macedońskiego*, który obok wersji

łacińskiej i syryjskiej ma też wersję ormiańską należącą do najstarszych jego źródeł. Historia jego recepcji ma dwa etapy. Pierwszy, jako przedredakcyjny, obejmuje wkład teologów, poetów i uczonych zgrupowanych wokół uniwersytetu w Glajor, a etap drugi, poreakcyjny, dotyczy okresu po XIII w. W kolejnym artykule *Król Dawid nad małym Ob. Uwagi o jednej srebrnej misie w sogdyjskiej tradycji* Markus Mode (Halle/Salle) opisuje obrazy na czterech srebrnych misach orientalnej proveniencji znajdujących się w Eremitażu w Sankt Petersburgu, a pochodzących z obszaru rzeki Ob. Autor stwierdza, że istnieje wątpliwość, by ideologie obrazów interpretować jako pochodzenia nestoriańsko-chrześcijańskiego. W szóstym artykule *Chrześcijańscy królowie w pogańskim stroju. Rozważania o ikonografii królewskiej z okresu partyjskiego epoki Abgarydów w Edessie* Sylwia Winkelmann (Halle/Salle) omawia arabską dynastię Abgarydów w Edessie założoną w 132 r. Królowie tej dynastii byli pod presją Partów i Rzymian. Autorka opiera swe rozważania na 10 figurach pochodzących z grot w Sumatar Harabesi i monetach z okresu Abgarydów.

Część czwarta *Kulturalna różnorodność i międzywyznaniowe procesy przemian na chrześcijańskim Wschodzie* zawiera trzy artykuły. W pierwszym *Nubijski król Wyzbawca: Kusz w syryjskich apokalipsach 7. w.* Lutz Greisiger (Halle/Salle) omawia na bazie syryjskiej Apokalipsy Pseudo-Metodego funkcjonowanie nazwy Kusz, która dokładniej oznacza etiopskie chrześcijańskie królestwo z Aksum. Oczekiwany „czwarty król czwartego królestwa” pochodziłby z kuszyckiej dynastii jako „król Greków” a nie z dynastii bizantyjskiej. W drugim artykule *Kocioł Lewiego w Ewangelii Filipa NHCod II,3: p. 63,25-30* prof. Peter Nagel (Bonn) analizuje gnostyczny apoftegmat: „Znany człowiek poszedł do farbiarni Lewiego. Wziął siedemdziesiąt dwie farby i wrzucił je do kotła. I wyjął je wszystkie stamtąd jako białe. I rzekł: w ten sposób Syn Człowieczy stał się farbiarzem”. Ten apoftegmat jest jedynym w pismach z Nag Hammadi o charakterze przypowieści. W trzecim artykule *Św. Jerzy – święty i wojownik: Święty jako wzór norm i etosu chrześcijaństwa w okresie późnego antyku i średniowiecza* Norman Wetzig (Halle/Salle) omawia historię kultu św. Jerzego, jednego z najważniejszych świętych chrześcijaństwa, starając się wychodzić poza legendarne opisy, by dotrzeć do rzeczywistego oddziaływania w następnych wiekach. Autor poddaje analizie fragmenty najstarszych utworów: *Historia Kościelna* Euzebiusza, *Topografia Ziemi Świętej* Teodozjusza z okresu cesarza Anastazego (491-518), Palimpsest Wiedeński z V w., jak również zastanawia się nad legitymacją funkcjonowania świętego jako żołnierza.

Część piąta *Chrześcijański Wschód jako propagator kultury* zawiera dwa artykuły. W pierwszym, *Etiopskie pismo w świetle oddziaływania religii*, Verena Böll (Hamburg) zwraca uwagę na ścisły związek powstania etiopskiego pisma z historią religijną tego kraju. U początku pisma etiopskiego stoi pismo sabejskie, które-

go następnym etapem jest pismo ge'ez a późniejszą fazą pismo amharskie. W drugim artykule *Gruzja, kulturalny pomost między Azją a Europą na przykładzie legendy o Warlaamie* Sophia V aschalomidze (Halle/Saale) wskazuje na funkcjonowanie legendy w języku gruzińskim *Mądrość Waarlama (Sibryjne Balahvarisa)*, mającej swój początek w literaturze sanskrytu, która ma również wersję grecką. Istnieje pytanie: czy wersja gruzińska jest zależna od greckiej czy też odwrotnie?

Część szósta *Chrześcijański Wschód a początki islamu* obejmuje trzy artykuły. W pierwszym, *Dialog międzyreligijny: Kościół Wschodu i Abbasydzi*, Erica Hunter (Cambridge) opisuje dialog między patriarchą Tymoteuszem I a kalifem al-Mahdi, który trwał dwa dni w 781 lub 782 r. Zarówno patriarcha jak i kalif byli zainteresowani przekładami dzieł greckiej filozofii na język arabski. Skrybowie kalifa notowali dyskusję po arabsku, ale zapis nie przechował się do dzisiaj. Mimo tego tradycja o dyskusji między kalifem a patriarchą przetrwała w rękopisach arabskich i syryjskich z późniejszych epok. W drugim artykule, *Mnich z lampą oliwną: motyw w preislamskiej poezji* Ute Pietruszka (Halle/Salle) ukazuje formy chrystianizacji Arabii przed powstaniem islamu. Dużą rolę odgrywali stylici i mnisi syryjscy, do których przychodzili po radę Beduini i którzy byli opiewani jako Mężowie Boży w poezji wczesnoislamskiej. Jednym z przedstawień literackich jest figura mnicha (*rahib*), która jest omawiana we fragmentach dzieła Hamasa al-Basrija pięciokrotnie. Mnich, jako przykładowy asceta, miał pozytywne konotacje, które w późniejszym okresie poezji zmieniły się na negatywne. W trzecim artykule *Hagar – arabska gra słów w Nowym Testamencie i jej skutki dla islamu* Bertram Schmitz (Hanower) porównuje słownictwo św. Pawła z Listu do Galatów (4,25) ze słownictwem arabskim. U Pawła Hagar oznacza górę Synaj, a po arabsku mamy dwa wyrażenia Hagar/Hadschar oznaczające kamień. W związku z tym stwierdzamy, że dla Pawła biblijna nazwa Hagar i arabski termin określający górę mają takie samo znaczenie.

Siódma część *Międzyreligijne i międzykulturowe relacje i spory* zawiera pięć artykułów. W pierwszym, *Renesans koptyjskiej uczoności w XIX i XX w.*, Magdi Awad (Kair), nawiązując do tradycji naukowej Koptów począwszy od słynnej szkoły katechetycznej w Aleksandrii w V w., ukazuje osoby i instytucje, które zasłużyły się w rozwoju nauki koptyjskiej. Renesans koptyjskiego Kościoła w czasach nowożytnych rozpoczął się w drugiej połowie XIX w. z chwilą objęcia urzędu patriarchy przez Cyryla IV zwanego Ojcem reformy w 1854 r. Cyryl IV zakładał szkoły różnego stopnia, angażował się w wykształcenie kleru, zakładając koptyjskie kolegium. W artykule *Syryjska lista władców mongolskich* Sebastian Brock (Oxford) poddaje analizie tekst syryjski z przekładem angielskim z kolekcji A. Mingany zawierający listę władców mongolskich w Mingana Syriac 561, f.43r-43v. Ten fragment nosi nazwę *Sukcesja królów Mongolii* i zaczyna się od

Dżyngiz Chana (1202/1203) a kończy się na Abu Saidzie (1646). Datacja syryjska stosuje kalendarz grecki, w którym rok zaczyna się w październiku. W trzecim artykule *Badeńczyk w krainie Hausa: Literacka adaptacja i transformacja u pisarza piszącego w języku hausa Abubakar Imam na przykładzie Johanna Petera Hebela* Marion Feuerstein (Halle/Saale) omawia utwory znanego pisarza nigeryjskiego (Mangana Jari Ce, Gaskiya Ta Fi Kwabo), które przyswoił kulturze niemieckiej znany pisarz J.P. Hebel. W czwartym artykule, *Ruch Hindutva i jego oddziaływanie na hinduskie chrześcijaństwo*, Wassilios Klein (Bonn) analizuje najpierw książkę V. Savarkara (zm. 1966) *Hindutva – kto jest Hindusem?*, która stała się bazą dla politycznego hinduizmu i poświęca uwagę problematyce identyczności chrześcijaństwa w Indiach i wpływom tego ruchu na prawodawstwo w Indiach ograniczające prawa chrześcijan. W piątym artykule, *Zbójcy Kurdowie. Przykładowe wydarzenia wewnętrznych i zewnętrznych trudności syryjskiej społeczności w Iranie na terenach zamieszkałych przez Kurdów z czasu przełomu XIX i XX w.*, Martin Tamcke (Getynga) analizuje oblężenie syryjskiej Urmii w 1880 r. przez Kurdów, jak również przytacza pojedyncze napady na kapłanów syryjskich.

Ośma część została zatytułowana *Orientalne społeczności chrześcijańskie a relacje Europy do Wschodu* i obejmuje trzy artykuły. W pierwszym, *Na śladach tajemnicy Feirefiz i jego matki Belakane*, Piotr Scholz (Lublin-Gdańsk) analizuje związek praniemieckiego eposu *Parzival* z historią Azji i Afryki. W drugim, *Arabski tekst bulli „Cantate Domino” Soboru Florenckiego: Rozważania nad ponowną edycją*, która została uchwalona i przekazana Koptom 4 lutego 1442 r. Harald Suermann (Eschweiler) rozważa możliwość ponownej edycji tekstu arabskiego. Owa bulla została zredagowana w języku łacińskim i arabskim. Przekład arabski nie był zbyt dokładny z uwagi na terminologię łacińską, która była obca teologom koptyjskim, i dlatego zachodzi, zdaniem autora, potrzeba rewizji dokonanego przekładu. W trzecim artykule *Rękopis Pietro della Valle zredagowany w Goa w 1624 r.* Laura Venegoni (Venedig/Saale) omawia zawartość rękopisu znanego podróżnika europejskiego, który opisał swoje podróże na Wschód.

Ostatnia, dziewiąta część *Założenia interdyscyplinarne założenia*, obejmuje dwa artykuły. W pierwszym *Do źródeł spekulacji: świadoma ontologiczna zachęta* Hermann Vierling (Heidelberg) prowadzi rozważania filozoficzne za pomocą terminologii hermeneutycznej na temat maronickiej i chaldejskiej wersji anafory apostołskiej. Natomiast Manfred Zimmer (Halle/Saale) w artykule *Doświadczenie innego świata i innego czasu jako zasada egzegetyczna* omawia problematykę śmierci i przemijania jako jeden z podstawowych tematów w religijnych tekstach i w literaturach różnych religii. To przejście do innego świata jest dla przyjaciół

i znanych bolesnym doświadczeniem połączonym z elementem wyzwolenia z losu unicestwienia.

Jak widać z pobieżnego zestawienia artykułów, osoba Jubilata cieszy się dużym uznaniem w świecie naukowym chrześcijańskiego Orientu, również wielu młodych uczonych jest związanych z ośrodkiem w Halle. Zakres omawianych zagadnień budzi podziw i zdumienie nad bogactwem Kościołów orientalnych. Dobrze się stało, że ośrodek studiów nad Kościołami orientalnymi w Halle, który ma piękne tradycje z uwagi na działalność Alexandra Böhliga i Petera Nagela, obecnie pod kierunkiem prof. J. Tubacha, reprezentuje swoją dyscyplinę w pełnym wymiarze i cieszy się międzynarodowym uznaniem.

Jerzy Woźniak CM, Tuchola

SOVEREIGN MILITARY HOSPITALLER ORDER OF SAINT JOHN OF JERUSALEM OF RHODES AND OF MALTA (wyd.), *Human Virtues – Christian Virtues. Events. The Young*, Roma 2008, ss. 166.

Chrześcijaństwo w spektrum swych form apostołskich jest wyjątkowo bogate i płodne. Na przestrzeni dziejów powstawały różnorodne wspólnoty czy instytucje, często uwarunkowane charyzmami, celem czy metodami działania oraz polityki proporcjonalnymi rozeznania znaków czasu. Stanowi to przykład żywotności oraz służebnego charakteru wiary, która w swych dziełach odpowiadała na oczekiwania danego miejsca, czasu czy okoliczności. To aktualność niesionego świadectwa.

W tę bogatą historię wpisuje się także dostojny Zakon Maltański. To już licząca niemal tysiąc lat historia, w bogactwie wydarzeń, miejsc i zwłaszcza ludzi. Początki w Ziemi Świętej, a potem zwłaszcza Cypr, Rodos i Malta, a w końcu oczekiwana stabilność w Rzymie, jakby pod okiem papieża. Obok elementów historii, w której można wskazywać postacie, miejsca, daty czy wydarzenia, trzeba jeszcze sięgnąć do sfery wiary i ducha. Trzeba tu przywołać podstawowe przesłanie dla dam i kawalerów maltańskich: „Tuitio fidei et obsequium pauperum”.

Staraniem aktualnego prałata Zakonu, abp. nuncjusza Angelo Acerbi Zakon Maltański od kilku lat wydaje cykl „Journal of Spirituality”. Obecnie prezentowany jest już 8 numer. Całość publikacji otwiera informacja o wyborze Fra Matthew Festinga na 79. Księcia i Wielkiego Mistrza Zakonu Maltańskiego wraz z podaniem jego krótkiego *curriculum vitae* (ss. 3-4). Kolejnym dodatkiem jest relacja Azelio G. Manzettiego, bardzo skromna i dyskretna o umieraniu i śmierci Fra Andrew Bertie, 78. Księcia i Wielkiego Mistrza Zakonu Maltańskiego (ss. 5-9). Po spisie treści (ss. 11-12) zamieszczono krótkie wprowadzenie, zapewne autorstwa